

Mit ér az ember, ha magyar értelmiségi?

„Értelmiségi” – manapság szerte a világon, de nálunk különösen rossz csengése van ennek a szónak. (Molnár Tamás, a nemrég elhunyt, külföldre szakadt konzervatív filozófus az értelmiség alkonyáról írt könyvet.) Nem mindig és nem mindenütt volt ez így. Nem köztudomású, de például a Szovjetunióban tisztában voltak vele, hogy a rendszer sorsa nagymértékben az értelmiség teljesítményén áll vagy bukik, s ezért a tudomány, a kultúra képviselői nagy társadalmi megbecsültségnek örvendtek. Ez nem tartotta ugyan vissza a Kreml urait attól, hogy kiváló elméket hurcoljanak meg, börtönözzenek be, küldjenek lágerbe, végezzenek ki, de ennek ellenére a légkör kedvezett a tudományos és kulturális tevékenységnek. Az átlagember is ismerte a kiváló természet- és társadalomtudósok, mérnökök, művészek nevét, és büszke volt Kurcsatovra, Pjotr Kapicára, Eisensteinre, Bulgakovra, Sosztakovicsra, David Ojsztrahra, Mihail Bahtyinra – a sor hosszan folytatható. Magyarországon sohasem volt ennyire kedvező a helyzet, de annyira rossz, mint napjainkban, talán még semmikor sem volt. A Szovjetunióban az átlagemberek fülebe is eljutott, hogy Kolmogorov korának egyik legnagyobb matematikusa volt, de ma hazánkban csak a legszűkebb szakmának nyilvánvaló, hogy napjainkban egy magyarról, Lovász Lászlóról mondható el ugyanez.

Hasonló példa a humán tudományok területéről is említhető. A 2004-ben elhunyt Harmatta János nyelvészről, klasszika-filológusról, orientalistáról tanítványai azt terjesztették, hogy minden nyelven tud. A zárkózott professzor elegánsan hallgatott erről, de élete alkonyán, egy ritka, személyes vonatkozásokat is érintő interjúban elmondta, hogy korántsem tud minden nyelven, de – természetesen, nem egyforma színvonalon – az összes indoeurópai nyelven tájékozódik. Tavaly Hódmezővásárhelyen, Harmatta János szülővárosában érdeklődtem egy helyi értelmiségitől, hogy miként ápolják jeles földijük emlékét. Sehogyan sem, sőt a megkérdezett még a nevét sem hallotta.

Ma nem Lovász Lászlót vagy Harmatta Jánost állítják követendő példának, mintának a fiatalok és az ország színe elé, hanem félanalfabéta celebek, emberizínkek nevétől hangos a magyar glóbusz. Illetve, legyünk igazságosak: *a* glóbusz, mert hiszen ez világjelenség! Ezzel tulajdonképpen már választ is adtam a szerkesztőség kérdésére, hogy milyennek látom az értelmiség jövőjét, lehetőségeit Magyarországon – nem túlságosan rózsásnak.

Néhány oldalon lehetetlen árnyaltan elemezni azt a bonyolult folyamatot, amely világszerte ezt az egyre tarthatatlanabb helyzetet szülte, futólag mindössze pár gondolatot vetek fel. A folyamat régen elkezdődött, de a II. világháború után gyorsult fel, amikor a háborús veszély elhárítására a nagy közvélemény-formáló agyközpontokban kidolgozták az ideológiai és pszichológiai fellazítás módszereit. A projekt filozófiai alapjainak lerakásában oroszlánrész jutott az Adorno, Horkheimer és Marcuse nevével fémjelzett, idővel New Yorkba áttelepült Frankfurti Iskolának. A rendszerető, pontos, megbízható, közös-

ségi s ezért nácinak, fasisztának bélyegzett embertípus ellensúlyozására népszerűsíteni kezdték a laza, könnyed, nyitott, individuális, liberális embert. A fellazítás folyamatának része volt a beat-, majd rockzene, a beat-életérzés és beat-életforma elterjesztése, a szexuális forradalom propagálása, a nemi szerepek elbizonytalanítása, s ami ebből következett, a hagyományos család tekintélyének aláásása, majd egy körrel kijebb haladva a nemzetek, nemzeti ideológiák káros voltának sulykolása.

A pénzvilág hamar meglátta a busás üzleti haszon lehetőségét a projektben, s a fentebb említett ideológiákat összekapcsolták a fogyasztás népszerűsítésével. Egész intézeteket állítottak fel a reklámok emberekre tett hatásának vizsgálatára, hogy kikovácsolják – vö. *Az új ember kovácsa* – a felelőtlen, semmi és senki mással, csak saját magával, saját személyes fogyasztásával törődő új, idióta tömegembert. Közbevetőleg emlékeztetek rá, hogy az új emberiség „kikovácsolására” a XX. században volt egy másik kísérlet is. Nyikolaj Buharin, a szovjet kommunisták egyik főideológusa, a rendszerváltoztatás idején a baloldali-liberális körök kedvence így írt erről: „Szélesebben vett szempontból, vagyis nagyságában kiterjedtebb történelmi nézet szempontjából, a proletárkényszer összes alakjaiban, kezdve az agyonlövétéstől és végezve az általános munkakötelezettségnél, bármily paradoxnak hangozzék is ez, a kapitalista korszak emberi anyagából a kommunista emberiség kidolgozásának módszere.”¹ Ami nem sikerült Buharinéknak sortűzzel, az körmönfontabb eszközökkel sikerült a liberális pénzköröknek! Ludwig von Bertalanffy, a magyar származású világhírű osztrák biológus, a rendszerelmélet egyik megteremtője érzékletesen jellemezte a kialakult helyzetet: „...ezen filozófia szelleme áthatja a társadalmunkat, bár talán szükséges is, hogy működésben tartsa; az a filozófia, amely az embert állati természetének síkjára redukálja, gyengeelméjű fogyasztóautomatává vagy a politikai hatalmak bábjává manipulálja... [...] Az atomfegyverek mellett ez korunk nagy felfedezése: az emberiség automatává formálása, amely egyszerűen mindent »megvesz«: fogpasztát, mosógépet, elnököt, atomháborút és önmegsemmisülést.”²

A fogyasztóautomata kitenyésztése nem járhatott volna sikerrel az értelmiség aktív közreműködése nélkül, amit Julien Benda és Babits után nyugodt szívvel nevezhetünk az írástudók világtörténelmi léptékben is példátlan árulásának. Az értelmiségi minden korban és minden időben ki volt szolgáltatva a pénznek, a hatalomnak; ki a pápáknak, ki a Medicieknek, ki Hatvany Lajosnak, de az említett mecénások olyan megkérdőjelezhetetlen zseniket támogattak, és láttak el megrendeléssel, mint például Bernini, Michelangelo, Ady vagy József Attila.

A szocialista rendszer éveiben Magyarországot a fogyasztás kultusza nem, csak a beat-rock kultúra hullámai érték el. Az 1960-as évektől kezdődően országszerte itt-ott szerveződött egy-egy alternatív életmódot folytató „galeri”, de ezeket a rendőrség megfigyelte, korábban tartotta. A rádióból persze nálunk is a könnyűzene áradt, de Kodály és tanítványai révén rangja volt a nép- és komolyzenének, s az iskolákban a Kodály-módszer szerint oktattak. Az irodalmi életben a magyar sorskérdéseket szívügyüknek tekintő népi írókat a Horthy-korszakhoz hasonlóan csak megtűrte a rendszer, mivelhogy „nacionalistának” bélyegezték őket, s ha némely könyvüket (pl. *Sorskérdések*, *Szellem és erőszak*, *Szülföldem*) hosszú évekig elfektették is, egy Németh Lászlót, Illyés Gyulát, Tamási Áront lehetetlen volt megkerülni.

1 Buharin, Nikoláj: *Az átmeneti korszak gazdálkodása*. Moszkva, 1921, 124.

2 Ludwig von Bertalanffy: *...ám az emberről semmit sem tudunk (Robots, Men and Minds)*. Bp., 1991, 20–22.

Ami nem sikerült a kommunista ideológiának, azt a liberális-globális kapitalizmus végezte be a rendszerváltoztatás után. A magyar sorskérdések elemzése, boncolása helyett kötelező lett könnyednek, liberálisnak, játékosnak lenni, s mindenki gyanússá vált, aki népről, nemzetről, istenről, szakrális értékekről, hagyományok ápolásáról, egyáltalán magyar érdekről merészelt beszélni. A megtévesztő, látszólag demokratikus, érzékeny, türelmes, megengedő, de valójában önző értelmiségi magatartás-ideálnak általam ismert legőszintébb, önleplező megfogalmazása Balassa Péter tollából fröccsent ki: „Az írástudók felelőssége/árulása számomra pontosan ugyanannyi, mint egy erdei favágóé vagy egy bioenergetikusé, vagy egy analfabetáé.” Mondhatja erre valaki, hogy egyéni, elszigetelt vélemény Balassáé, nem szabad belőle általánosítani. Nem elszigetelt, hanem uralkodó vélemény, amely szinte korlátlan ideológiai ízlésterrort biztosít híveinek. Állításmat az is bizonyítja, hogy a kritikus tiszteletére 2006-ban Balassa Péter-díjat alapított a kulturális kormányzat.

A Balassa-féle értelmiségi magatartás teljesen idegen a magyar hagyományoktól, s ezzel szemben ma is létezik egy homlokegyenest ellenkező is, amelyik népben, magyarságban, közösségben, hazában gondolkodik. E felfogás képviselői a kultúrát sohasem csak önmagában való értéknek tekintették, hanem önmagán túlmutatónak – a magyar nép érdekében kifejtett szolgálatnak és kötelességnek. Idézem az egyik példaképet, Illyés Gyulát: „Az igazi komoly, nagy irodalom, az tulajdonképpen nem irodalom. Az az irodalmon át akar valami magasabb célt szolgálni mindig. Fialat korunkban, főleg amikor szürrealisták voltunk, megvetettük, de ma is, én megvetem azt a szót, hogy irodalom.” Ne gondoljuk azonban, hogy ilyen „korszerűtlen” gondolatok csak a magyar röghöz ragadt népi írók fejében fogantak meg. A centralista Eötvös József, a zsidók emancipációját törvénybe iktató író-politikus, akit bajos lenne elvakult nacionalizmussal, műveletlenséggel vádolni, írta *A falu jegyzőjében*: „A költészet kedves játékká aljasul, ha a kor nagy érdekeitől különválva nem a létező hibák orvoslása, nem az érzelmek nemesítése után törekszik.” Aligha vitatható, hogy az Eötvös-féle művészetfelfogás hozta létre nemcsak XIX., de XX. századi irodalmunkban is a legnagyobb értékeket. Elég csak Móricz, Németh László, Illyés prózájára vagy Arany és Ady költészetére utalni („Én nem költőnek, de mindennek jöttem...”).

Szokás ma azzal érvelni, hogy az egységesülő Európában a határok elveszítik fontosságukat, s a nemzetállamok kora lejárt, idejétmúlt a nemzeti problémákon rágódni. Ha csak a szomszédos országokra, Szlovákiára, Szerbiára, Ukrajnára vetünk egy futó pillantást, azonnal kitűnik, hogy ez az érv hamis. De ha nyugatabbra tekintünk, ahol a demokratikus együttélés keretei régebben alakultak ki, mint szomszédjainknál, akkor is tarka kép tárul a szemünk elé. Ki merne ma fogadni arra, hogy ötven, de akár húsz év múlva is lesz még Belgium nevű állam – itt van az Európai Unió fővárosa! –, vagy hogy a katalánok és a spanyolok egy államban fognak élni? 1999 óta önálló skót parlament is működik. Egységesülés és szétválás, nemzetállamok kialakulása, beolvadása szüntelen folyamat, s a történelem csak az utópisztikus gondolkodók fejében ér véget.

A magyar értelmiségnek, mint mindig, ma is az adott realitásokhoz kell alkalmazkodnia, Európában kell magyarnak maradnunk. Csak nemzeti kultúránk elmélyítésével van rá esélyünk, hogy ne olvadjunk fel a népek olvasztótégelyében. Ez a feladat ma különösen nehéz, mert az Európa egységesítési folyamatát irányítóknak éppen az a céljuk, hogy a nemzeti jelleg elhalványuljon, hogy Európa homogenizálódjon. Mi úgy lehetünk egyre jobb európaiak, ha egyre jobb magyarok leszünk! Fülep Lajos fogalmazta ezt meg a legvilágosabban: egyedi (magyar) és egyetemes korrelációját kell megvalósítanunk. Ő ezt a korrelációt a mű-

vészetre alkalmazta, de ugyanúgy érvényes a politikában is. A realitás pedig ma az, hogy az Eötvös József-féle ideálokat követő felfogás az Európai Unióban is csak háttérbe szorítva, elnyomva, megtűrve létezik a liberális tengerben. Aki ezt az utat választja, s a *Hitel* szellemisége ez, annak hívős fejjel számolnia kell a következményekkel: az elhallgatással, a rágal-makkal, a pénztelenséggel, a megtűrtséggel. Tudom-e igazolni valamivel ezt a súlyos, borús kijelentésemet? Makovecz Imrét, az építészet Kodályát, a szerves építészet világnagyságát mindenhol ünnepelték, amikor 1997-ben megkapta a Francia Építészeti Akadémia Nagy Aranyérmét, csak saját hazájában hallgatott róla a „játékos értelmiség” kezében levő sajtó. Ha egy olyan óriásnak, mint Makovecz, ez a sors jutott, mire számíthatnak a kisebbek? Semmi másra, mint a nyugodt lelkiismeret szülte jó érzésre. Furcsa az ember, időnként teljesen irracionális dolgokat művel. A kommunista terror közepette is az lett volna a logikus, hogy senki se kockáztassa az életét holmi antikommunista írásokkal, mégis akadt egy Szolzsenyicin meg sok-sok ezer névtelen hős, akik szembeszálltak a rendszerrel. Ma (egyelőre) még senkit sem visznek sem a Gulagra, sem Recskre, akkor meg miért ne mernénk kiállni a magyar érdekek mellett? Legfeljebb nem kapunk majd sem brüsszeli, sem New York-i ösztöndíjat, de eddig is elvöltünk nélküle. Mert értelmiséginek, illetve a szellem emberének lenni egyébként sem foglalkozás, hanem lelkiállapot, magatartás, valahogy úgy, ahogyan a száműzetés keserű kenyereán élő Dante írta tizenkettedik levelében: „Nemde a napot és a csillagok őrszemeit mindenütt megpillanthatom? Nemde az ég alatt mindenütt lehet édességes igazságokon elmélkedni, és nem kell, hogy dicstelenül, sőt gyalázatosan [...] magamat megadjam. Hiszen kenyérem még van.”

Ma, amikor bárki szabadon utazhat Európában és a világban, gyakran hallani azt a tetszetős, szellemeskedő fordulatot, hogy csak azok maradnak Magyarországon, akikben kalandvágy él, akinek esze van, az elmegy innen. Aki ezt vallja, az nem a hazájához, a szülőföldjéhez, a népéhez ragaszkodik, csak a hasznához. Amíg jól megy a sora, marad, ha rosszabbra fordul, odébbáll. Kírthatatlan emberfajta ez, a közismert latin mondás is erről tanúskodik: *Ubi bene, ibi patria*. A Sorsnak nyilván volt vele valami célja, hogy éppen ide dobott ki bennünket, s éppen ezért – bár patetikusan hangzik, ki merem mondani – itt maradni nem kalandvágy, hanem kötelesség. Reményikkel mondom: „Én maradok...”

Azzal kezdtem, hogy rossz csengése van ma az értelmiségi szónak. Valóban, gondoljunk csak bele, sok esetben teljesen használhatatlan is. Kodályra nem mondhatom, hogy értelmiségi, sem Bartókra, sem Németh Lászlóra, sem Makovecz Imrére, sem Medgyessy Ferenc-re. Túlságosan kisszerű rájuk nézve. Az értelmiségi ma már majdnem azt jelenti, hogy tömegértelmiségi. A nemzeti érzelmű, tanult rétegnek tehát nem értelmiségiként kell viselkednie, hanem a szellemet kell szolgálnia, a szellem emberének kell lennie. Személyes példájával, életével kell a szellemet szolgálnia, amely egyidejűleg egyedi és egyetemes, magyar és európai. 1934-ben, Illyés *Pusztulásának* megjelenése után, szembesülve a vészjósló tényekkel, hogy a magyarság elfogy, sőt belátható időn belül elpusztul, Németh László rövid, íróársáéval azonos című bírálatban szólott hozzá a kibontakozott egyke-vitához: „A magyar földbirtokelosztás, természetesen irtózatos; de az egykének nem ez az oka, hanem mi, akik nem tudtunk a renyhéségnél nagyobb ideált adni a népnek. Bennünket utánczolt a nép, mi rothasztjuk és mi züllesztjük le, miközben azt hiszi, hogy emelkedik.” Ma is korbácsként sújtanak ezek a szavak, mert ma is érvényesek, de éppen az egykézés esetében egyre kevésbé, mert ezen a téren az értelmiség kezd példát mutatni. Évszázadokon át a vidék, a parasztság magas természetes szaporulata biztosította a magyarság számszerű gyarapodását, de ma

megfordult a tendencia, s a vallásos értelmiségi családok vállalják a legtöbb gyermeket. Példaadás ez, ha késői is! Bár egyelőre aligha számíthatunk rá, hogy a példa ragadós lesz, ez ma, amikor Illyés adatai már-már idillinek tűnnek, mégis nagy előrelépés, hiszen Flúei Szent Miklós, Svájc egyik patrónusa tanította: „Tegyetek jót, mert egyik jó a másikat vonja maga után.”

1934-ben, fentebb idézett bírálatában Németh László talán túlzott optimizmussal, ekként próbálta felrázni az országot és író társait: „Állítom, hogy a példa hiányzik ebből az országból, s hűsz igazi férfi ma is megmentheti a magyarságot, akármit mondanak az anyakönyvek.” Ha hűsz férfi nem is biztos, hogy meg tudja menteni a magyarságot, de nagyon sokat tudunk tenni, mindig sokkal több lehetőségünk van, mint hinnénk. A marxista ideológia a fejünkbe verte, hogy az ember semmi, a történelem irányát a nagy, tőlünk független történelmi mozgások szabják meg. Tagadhatatlan, hogy a történelemben vannak nagy, ösztönös, kiszámíthatatlan mozgások, s egy kis nép lehetőségei korlátozottak, de Ariel Sharon, a hétmillió Izrael miniszterelnöke biztosan tudta, mit beszél, amikor 2001. október 3-án, a Knesszetben megnyugtatta honfitársát, Simon Pereszt, hogy a világ legerősebb országát, az USA-t a maroknyi zsidóság irányítja: „I want to tell you something very clear: Don't worry about American pressure on Israel. We, the Jewish people, control America, and the Americans know it.”³ Ezek szerint, jól szervezeten kis nép is lehet eredményes. Ráadásul, mi magyarok nem is vagyunk kis nép – közepes nép vagyunk. A 1,3 millió észthez, a 2,3 millió letthez vagy a 2 millió szlovénhoz képest mi sokan vagyunk. Eddig általánosságokban mozgó érvelésemet egy konkrét példával erősítem meg. Az 1980-as évek közepén az SZKP XXVI. kongresszusának direktívái között szerepelt, hogy az északi Fehér-tengerbe ömlő európai és a szibériai óriásfolyamok folyásirányát meg kell fordítani, s vizüket a Kaszpi-tengerbe, illetve Közép-Ázsiába kell vezetni. Ha a terv megvalósul, az orosz észak és Szibéria elmosarasodott volna, ráadásul a párolgás miatt a vízmennyiségnek is csak töredéke jutott volna el a közép-ázsiai sivatagokba. A terveken évtizedekig tízezrek, egész intézetek dolgoztak, s úgy tűnt, menthetetlen a helyzet. Értelmiségiek egy parányi csoportja – a legismertebb közülük két író, Valentyin Raszputyin és Szergej Zaligin, valamint Igor Safarevics matematikus – azonban nem azon búslakodott, hogy miért nem lehet semmit sem csinálni, hanem véghezvitték a „lehetetlent”, s ellenállásuk, mozgalmuk révén elérték, hogy a pártkongresszus határozatát visszavonták, s a folyók és az ország megmenekült. Egy újságíró hitetlenkedő kérdéseire, hogy mindennek ellenére vajon az ember nem csak játékszer-e a történelem vak erőinek kezében, Safarevics a következő, megdöbbentő mondattal zárta le a témát: „Oroszország sorsa mindannyiunk egyéni erőfeszítésétől függ.” Alkalmazzuk ezt a gondolatot magunkra, s mondjuk ki: Magyarország sorsa mindannyiunk egyéni erőfeszítésétől függ.

BABUS ANTAL (1960) irodalomtörténész, könyvtáros. Debrecenben végzett magyar–oroszc szakon, ugyanott szerzett PhD-fokozatot. Az MTAK Kézirattárának osztályvezetője.

3 <http://www.amazon.com/review/RN5SD9UOKKW51>